za samoobrazovanje
Rilten
uciteljneznalica.org
društvena pitanja

Imenovati TO ratom

NJIHOV DISIDENT I NJEGOVI LIBERALI

U ovom broju završavamo sa objavljivanjem teksta predavanja Đokice Jovanovića o Đilasovoj *Anatomiji jednog morala*, koje je održao na našem seminaru o delu Milovana Đilasa *Njihov disident i njegovi liberali* 4. decembra prošle godine.
Učitelj neznalica i njegovi komiteti

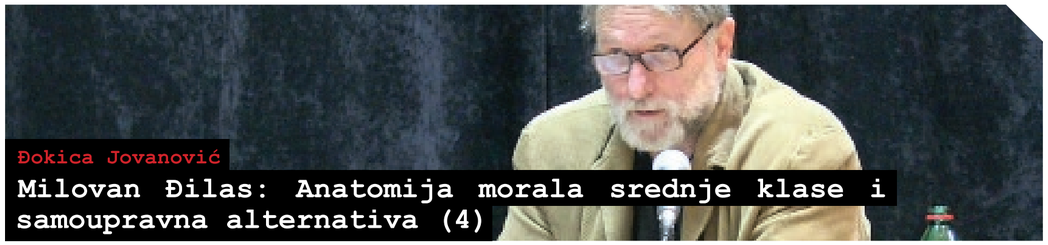

Đokica Jovanović

Milovan Đilas: Anatomija morala srednje klase i samoupravna alternativa (4)

§

Vratimo se opet Đilasovoj *i*... Pojavom nove kaste (kako Đilas na početku imenuje novi sloj privilegovanih) opet se budi ekskluzivizam i zatvaraju se vrata onima koji nemaju potrebne „zasluge" na osnovu kojih bi mogli biti primljeni u krug privilegovanih. To zatvaranje vratiju nije ništa drugo do buđenje starog principa ekskluzivizma – isključenja drugog. „Vi nikad nećete moći da budete društvo naših drugova i drugarica", reći će hladno jedna od „drugarica" iz privilegovanog društva junakinji Đilasove pripovesti. Bilo je važno, već odmah po zauzimanju društvenih pozicija grabiti za sebe luksuzne građanske insignije. „Sve se dogodilo drukčije – naopako. Izopačenja, izneveravanja ideje i sebe, počela su najpre kod komunista – moglo bi se mirne duše reći: samo kod komunista i prišipetija nove vlasti, s obzirom na to da su oni, komunisti, imali apsolutnu vlast. Počelo je razgrabljivanje vila, bogatstava...".[1] „A što je bilo i najružnije i najsmješnije, neke od njih (funkcionerke i supruge funkcionera – dodavanje moje) su počele da se grabe oko luksuznog i mahom neukusnog namještaja i slika, ispoljavajući pri tom ne samo primitivnu gramzivost i izmišljenu i naduvenu reprezentativnost, nego i pretencioznо sveznanje neznalica".[2] „Skoro sve one su, ustvari, bile dojuče iz poluseljačkih sredina i poluobrazovane. Bilo ih je koje su čak i u tim uslovima i dalje ostale skromne i neizmjenjene, naročito one politički i emotivno formirane još prije rata."[3] Ovim Đilas pokazuje da pripadnici nove klase, ne samo da se suprotstavljaju novoj klasnoj diferencijaciji, već su oni upravo njeni akteri i pokretači.

Sa druge strane, heroina pripovesti se našla u nerazrešivo (i na momente njoj nepojamnoj) zamršenoj situaciji. „Kao mlada komunistkinja... ona se zanosila, još u školi, kako će unositi i u pozorište i svijet oko njega nov moral, nov radni elan... jer je mogućno sada u socijalizmu." Međutim, pozorišni svet nije mogao, niti je hteo, niti je umeo da prihvati novi svet oblikovan novim idealima. Bio je to svet premrežen karijerizmom, opterećen kolaboracionističkim iskustvom iz netom okončanog rata, koji se „polako (se), kao neizmjenljiva činjenica – ‚pozorište je pozorište', povezivao s novom vlašću"... „I tako se mlada žena nalazila – i kao supruga i kao ličnost i kao glumica – raspeta između htijenja i mogućnosti, ideala i realnosti, šibana sa svih strana..."[4]

§

Marta 1953. godine je umro Josif Visarionovič Staljin (Иосиф Виссарионович Джугашвили Сталин). Njegovom smrću se iznova bude nade u mogućnost izgradnje demokratskog socijalizma u svetu. Na tragu te ideje emancipacije od Staljinovog i staljinskog nasleđa održan je XX kongres KP SSSR februara 1956. godine. Tada je generalni sekretar KP SSSR Nikita Hruščov (Никита Сергеевич Хрущёв) podneo tzv. „tajni referat" *O kultu ličnosti i njegovim posledicama.* Referat i sam kongres su bili intonirani tako da se pokaže i svetskoj i unutrašnjoj javnosti da se Sovjetski Savez emancipuje od politike koja je posledica Staljinovog kulta ličnosti.

Ovim referatom je izvršena i svojevrsna rehabilitacija Josipa Broza Tita u Sovjetskom Savezu. [5] Rodilo se uverenje da se Staljinovom smrću i prihvatanjem nove politike prema međunarodnom pokretu (posebno prema Jugoslaviji i Titu) od strane Sovjetskog Saveza, otvaraju perspektive mnogo većih sloboda i otvorenosti u socijalističkom svetu. Takvo uverenje je stvoreno i u Jugoslaviji. Mnogi komunisti su, naravno i Đilas, smatrali da nailazi period slobodne kritičke debate i slobodnog razvoja demokratskog socijalizma.

Slučaj „Đilas" je brzo nastajao. Sve je počelo 11. oktobra 1953. godine kada je Đilas na stranicama „Borbe" objavio prvi članak pod naslovom *Novi sadržaji.* Bila je to kritika stanja u zemlji. Pisao je jezikom na kakav se nije moglo naići u tadašnjoj jugoslovenskoj publicistici. Njegov credo je bio jednostavan i jasan: „Niti se ovako može napred", pisao je Đilas u ovom tekstu, „niti ima povratka na staro. Jugoslavija se mora boriti za nove oblike socijalizma". Već u ovom prvom tekstu Đilas ocrtava konture svog stanovišta, koje će zastupati od tada pa do kraja života. „Ako bi jedna revolucija – naša revolucija – trebalo da se završi ovenčana novom demokratijom, onda bi jedan novi vid revolucije morao da bljesne. Ako bi radni ljudu uspeli da u jednoj zemlji – našoj zemlji, stvarno uzmu vlast u svoje ruke i daju ubedljive dokaze da su u stanju da vode ekonomiju, uspešnije i kreativnije nego kapitalisti i birokrati, vera u novi socijalistički svet mogla bi da postane stvarnost. Birokratija je rođena u našoj revoluciji i ona sada uništava tle socijalizma. Kao što je slučaj u Rusiji, i naši birokrati smatraju revoluciju sopstvenom slugom."

Posle ovog usledila je serija Đilasovih članaka u „Borbi" koje je javnost prihvatila sa velikim interesovanjem. Tiraž je povećan na oko tri stotine hiljada primeraka u prodaji. U redakciju je stiglo oko trideset hiljada pisama u kojima joj je čitalaštvo izražavalo podršku. Đilas je u periodu od tri meseca (11. 10 1953. do 7. 1.1954) objavio 18 kritički intoniranih članaka u „Borbi".

Nećemo se ovde baviti homologijom sukoba između Đilasa i partije. Ukratko: 16. i 17. januara 1954. godine je održan Treći (vanredni) plenum CK SKJ (neformalno imenovan kao „slučaj Milovana Đilasa"). Na plenumu je „osuđeno" Đilasovo pisanje uz ocenu da se radi o kontrarevoluciji i antisamoupravnoj delatnosti. Đilas je na plenumu nastupio pokajnički. Međutim, mehanizam izopštenja je već pokrenut. Decembra iste godine je dao intervju dopisniku Njujork Tajmsa. Tada je rekao da zemljom vladaju reakcionari. Istakao je da je potreno uvođenje višepartijskog sistema kao uslova demokratizacije društva. Pokrenut je tajni sudski proces protiv Đilasa (na sud je izveden i Vladimir Dedijer, kao Đilasov simpatizer, a i kao njegov istomišljenik). Đilas i Dedijer su osuđeni na uslovne kazne. Đilas 13. januara 1955. godine podnosi pisanu ostavku na dužnost predsednika Narodne Skupštine FNRJ, u kojoj je naveo da se više ne smatra članom SKJ i da po svojoj volji istupa iz partijskog članstva. I pored izrečenih opomena, Đilas objavljuje svoje novo delo *Nova klasa i analiza komunističkog sistema.*

Od tada, pa nadalje, Đilas je disident koji se sa partijom više „nikada nije sreo". Usledilo je višegodišnje kažnjavanje zatvorom i uklanjanje Đilasa iz javnog života u Jugoslaviji.

§

Đilas je sada, poput Lava Trockog (Лев Давидович Бронштейн Троцкий) nepoverljiv i kritičan, prema dogmatskom shvatanju socijalizma. Kritičan je na sličan način kako je to bio Trocki u svojoj knjizi *Izdana revolucija.*[6] Lav Trocki objavljuje svoju knjigu u izgnanstvu 1936. godine, a rukopis Đilasove *Nove klase* je, dok je on bio utamničen, prokrijumčaren na Zapad i objavljen je 1957. godine u inostranstvu. Za ovu knjigu Đilas je dobio francusku nagradu „Prix de la Liberte" za 1958. godinu. Knjiga je prevedena na oko 50 jezika i štampana je u tiražu od oko tri miliona primeraka. „Sve se dogodilo drugačije u SSSR i drugim komunističkim zemljama, piše Đilas u ovoj knjizi, od onoga što su lideri, čak i takvi kao što su Lenjin, Staljin, Trocki, Buharin, očekivali. Oni su očekivali da će država brzo da odumre, a da će ojačati demokratija. Dogodilo obrnuto. Očekivali su brzo poboljšanje životnog standarda. U tom pogledu je jedva bilo kakve promene, a u zemljama Istočne Evrope standard je čak opao. U svakom slučaju, životni standard nije uspeo da raste u srazmeri sa stopom industrijalizacije, koja je bila mnogo veća. Verovalo se da će razlike između gradova i sela, između intelektualnog i fizičkog rada, polako nestajati. Umesto toga ove razlike su povećane. Predviđanja komunista što se drugih oblasti tiče, uključujući očekivanja novih procesa u ne-komunističkom svetu, se nisu ostvarila" (Djilas, 1957: 37). U socijalističkim zemljama partija je stvarala upravljačku klasu. U tom procesu dolazi do „srastanja" partije i te upravljačke klase. Ali, vremenom „klasa jača, a stranka slabi, to je neizbežna sudbina svake Komunističke partije na vlasti".[7] Nova klasa nije autohtona i nije nastala u procesu transformacije kakav se desio na Zapadu. Ovde je nova klasa proizvedena, regrutovana iz radničko-seljačkih slojeva. „Socijalno poreklo nove klase leži u proletarijatu kao što je aristokratija nastala u seljačkom društvu, a buržoazija u okviru zanatskog društva. Postoje izuzeci, u zavisnosti od nacionalnih uslova, ali proletarijat u ekonomski nerazvijenim zemljama, kao nazadan sloj, predstavlja sirovinu iz koje nastaje nova klasa."[8]

Šta je, konačno, Đilas, prvi među partijskim rukovodiocima, uočio? Bio je uveren da će sopstvenim angažmanom doprineti da socijalizam bude građen kao demokratski socijalizam. Kao on, mnogi su smatrali da je socijalizam moguć samo kao demokratski socijalizam. Zato je krenuo u obračun sa „novom klasom". Bio je, u stvari, svestan da se rađa, Maksovim rečima rečeno, filistarska klasa, tj. rađaju se čiftice (*Komunistički manifest*), tj. rađa se malograđanska klasa, i, tj. na kraju, rađa se srednja klasa. To što se rađa je bilo suprotstvljeno revoluciji, partizanskoj etici, demokratskom socijalizmu – bilo je suprotstavljeno utopiji za koju se živelo i umiralo. Postojanje te klase je ozbiljno (pokazaće se, definitivno) dovodilo u pitanje doktrinu o odumiranju države u socijalizmu i nastanku besklasnog društva. Sa druge strane (osim deklarativnih iskaza), nije postojala bilo kakva jasna i stvarno sprovodiva koncepcija odumiranja države. Socijalizam je stigao na krilima utopije o besklasnom društvu. Osim nade nije pronađen način njenog pretvranja u delatnu proizvodnju života (Marks) koja bi povesno nadišla postojeći klasni poredak. Ne, nego je klasni poredak (preko nove, srednje, klase) postao snažna (nezamenjiva i neuništiva) armatura u ovde-i-sada socijalizmu. Revolucija je nužno napuštena. Ostala je da živi u partijskim proglasima i knjigama (poput *Revolucije koja teče* Svetozara Vukmanovića Tempa).

Nova klasa je krenula da monopolizuje tekovine revolucije. Tako je ona sticala legitimaciju. Svoj društveni položaj je obezbedila uveravanjem javnosti da upravo ona baštini tekovine revolucije i da, po tom osnovu, s pravom računa na to da ima odlučujući društveni uticaj i da uživa veliki društveni (upravljački usmeren) ugled (čujemo li iza leđa Veberov šapat?). Revolucija je sada njena berzanska akcija koja, s promenljivom srećom, stvara profit (politički, pa i finansijski). I ne samo to. Ona sada, u ovoj konstelaciji stvari, određuje šta je karakter revolucije. Deceniju i po docnije to će reći i Milan Kangrga: „Naša srednja klasa nastoji revolucionarno zbivanje 1941-1945. pretvoriti *u svoju vlastitu* (građansku) revoluciju na taj način što bi jasno izražene socijalističke *elemente* toga zbivanja kao i tendenciju kretanja prema socijalizmu iznutra rastočila i svela na svoju vlastitu historijsku osnovu: građansku. Pri tome se ona želi nametnuti kao dominantna snaga našeg društva u cjelini."[9]

Ne samo to. Jedno od bazičnih ideoloških mesta srednje klase je nacionalizam, tj. princip isključenja drugog. Nacionalistički pokreti u Jugoslaviji, već od sredine sedamdesetih godina prošlog veka (afera Ranković, Cestna afera u Sloveniji, Maspok u Hrvatskoj…) pa nadalje, do krvave disolucije Jugoslavije, baštine mučno nasleđe nacionalističkog otklona od Drugog. Opet Kangrga: „Srednja klasa koristi svoj moment i tu dolazi do uzajamnog otimanja (a te banke, reeksporteri i ta financijska oligarhija itd. plus korumpiranost na sve strane, što je oko sebe isijavaju elementi srednje klase, *nisu nikakve izmišljene priče*, nego kruta i vrlo opipljiva realnost, koju međutim na svojim leđima svakodnevno nosi, snosi i iznosi primarno radnička klasa)… Ali, ako je tko otimao ili sebi prisvajao taj višak rada, onda to sigurno *nisu bili* ni ovaj ni onaj *narod* (nacija), a još manje sama radnička klasa (ove ili one nacije), što je uostalom čak i *apsurd isticati*, nego njihovi ‚predstavnici'. …U ovo često umjetno i isforsirano razbuktavanje strasti ubacuje i izlazi na površinu sve ono, kako ga Marx naziva, ‚staro smeće' u obliku *nacionalizma, šovinizma, klerikalizma* (kurziv – moj), borbe za vlast, karijerizma i svih mogućih potisnutih aspiracija i neiživljenih armbicija."[10] Konačno, Kangrga zaključuje: „Čim je započela da čvršće i sigurnije staje na svoje vlastite noge, naša je srednja klasa pokazala i svoju pravu prirodu: *ona se okreće prošlosti.* Time ona jasno iskazuje svoj historijski status, ulogu, položaj, htijenje i ‚perspektivu' (kao retrospektivu). Štaviše, ona time izvršava *povijesnu presudu* nad samom sobom. Ona starta s prošlošću kao svojom idejnom osnovom… A onaj tko starta s prošlošću, sam je dao do znanja da nema budućnosti…"[11]

Nije, međutim, funkcija nacionalizma samo u jačanju srednje klase. Nacionalizam ima još jednu, vrlo utilitarno orijentisanu funkciju. On maskira, prikriva klasne sukobe tako što negira samo postojanje klasne osnove društva. Ovu dimenziju nacionalizma analizira Danko Grlić. „…Isticanje nacionalnog u našoj epohi ima prije srvega (uvijek kad nije riječ o antikolonizatorskom pokretu) *jednu temeljnu funkciju: da prikrije, zabašuri, zakamuflira, mistificira klasne odnose.* Nacionalno tako postaje plašt kojim bi se htjeli harmonizirati antagonistički klasni elementi. Jer, ako je važno prije svega to da smo pripadnici jedne nacije ako je npr. nacionalna kadrovska struktura osnova personalne politike – tada je nevažno i sporedno (a to je abeceda) što među nama postoje klasne razlike, tada je najvažnije da je i član birokratske vrhuške i pripadnik radničke klase samo Srbin, Hrvat, Makedonac, Sovenac itd."[12] Jer, zašto bi jedan „dobar Hrvat radnik", piše dalje Glić, „štrajkao protiv Hrvata, koji je isto tako dobar Hrvat, a usput i direktor, dobar Srbin istupio protiv mjera koje je donio neki srpski rukovodilac." [13]

Harmonizacija odnosa između moćnih i depriviranih je već dugo tema koja interesuje nosioce državne vlasti, ali i mnoge teoretičare. Dobar primer je musolinijevska korporativna država – savez poslodavaca, sindikata i države, a u interesu države. Ili, uzmimo drugi primer: Adolf Hitler (Adolf Hitler) je 1933. godine naložio doktoru Robertu Leju (Robert Ley), vođi nacističke stranke u Kelnu, da formira Nemački radnički front (DAF – Deutsche Arbeitsfront) kao „organizaciju nemačkih manuelnih i umnih stvaralaca". Prema *Zakonu o uređenju nacionalnog rada* (1934) „svrha Radničke fronte nije bila da zaštiti radništvo nego, kako je u zakonu rečeno, ‚da stvori istinsku narodnu i produktivnu zajednicu svih Nijemaca'."[14] O ovome Karl Šmit (Carl Schmitt), komentarišući donošenje jednog zakona o radu u III Rajhu (Grlić Šmita naziva nacionalsocijalističkim teoretičarem), kaže: „Zakon namjerno više ne govori o poslodavcima i posloprimcima; namjesto tarifnog ugovora stupa tarifni red; poduzetnik, namještenik i radnik su vođa i sljedbenici poduzeća, koji rade zajedno u promicanju svrha poduzeća i na opću korist naroda i države; oba nam se pokazuju kao članovi zajedničkog poretka, zajednice s javnopravnim obilježjem. Društveni časni sud je dosljedna primjena jednog mišljenja, koje je učinilo da se vjernost, sljedba, stega i čast više ne shvate kao funkcije nesređenih pravila i odredaba nego kao bitni element nove zajednice i njenog konkretnog životnog reda i oblikovanja."[15] Želim da na ovim primerima (iz fašističke Italije i nacističke Nemačke) pokažem kako je nacionalistička tržestvena retorika o jedinstvu „nacionalnog organizma" tek puki paravan iza koga egzistira komplot vladajuće klase i njene države. Nacionalizam želi da pokaže da, pod uslovom da se ostvari uspešna nacionalna homogenizacija (dakle, mobilizacija), klasne razlike blede. Iako postoje klasne razlike, nacionalna država će biti neupitni faktor koji zavodi (i etablira) i egalitarne (ne i solidarističke) funkcije: nacional socijalizam, fašizam, peronizam, frankizam, salazarizam, u mnogim dimenzijama i staljinizam. Ovi poreci, koji nastaju u XX veku, karakterišu se svojevrsnom hibridnošću. Ne dokidajući klasnu hegemoniju, uspostavljaju ideološko uređenje zasnovano na egalitarističkim obećanjima. I, sve do danas nacionalizam legalizuje rečene strukture i njihove državne aparate, sve tvrdeći da, jedino preko te i takve legalizacije, može da ostvari nacionalni interes i da ispuni „svoju patriotsku misiju".

Đilas, sa svoje strane, pak, uočava postojanje nacionalizma, ali mu ne poklanja značajniju pažnju. Iz njegovih sporadičnih komentara se vidi da on nacionalizam nije smatrao bitno destruktivnom silom, mada je ukazivao na opasnosti koje nosi sobom. On, ipak smatra da je nacionalizam tek posledica krize do koje je došlo usled „neodrživosti komunističkog sistema". Sa druge strane pak, smatram da Đilas tačno uočava činjenicu da „komunizam nije uspeo da izmeni, a nekmoli da ukine, nacije: one, kao i ljudsko biće, ukoliko se i mogu menjati – (to mogu – dodavanje moje) samo iz samih sebe i u dugotrajnoj evoluciji. U revolucijama su potučeni nacionalizmi, ali oni lako buknu elementarnom silinom ukoliko se nisu u društvu razvili određeni odnosi: demokratske institucije, slobodna ekonomija, srednja klasa. Komunizam je u tome ostavio iza sebe pustoš iz koje su buknule ideologije i pokreti kojima je nadohvat bio sirovi materijal mržnje i ogorčenja, uvređenih zlih sećanja i, nadasve, ideologizovanih verovanja da su drugi krivi za sve nacionalne i druge nedaće i da se one mogu otkloniti sazdavanjem ‚čistih' nacionalnih država."[16] Čak će ustvrditi da nacionalizam nije ideologija. „Ja držim da nacionalizam i ne postoji, niti može postojati kao ideologija, nego svak, svaki politički pokret, svaka socijalna grupa koristi nacionalne izvore..."[17]

§

Konačno, Đilasov hod se kretao od ideje samoupravljanja i njenog instalisanja kao društvenog i ideološkog poretka slobode koji se opirao napadima boljševičkog dogmatizma, kako u Jugoslaviji, tako i, naročito, iz sveta „realnog socijalizma". Međutim, samoupravni poredak nisu salomili dogmatski staljinistički udari. On nije izdržao nacionalističke i (malo)građanske udare (već od početka druge polovine XX veka). Đilasov hod se, dalje, kretao do njegove konstatacije da je „komunizam iza sebe ostavio pustoš" stvaranjem „nove klase" (ipak, dakle, srednje klase) čija je klica bila u partijskoj nomenklaturi. Nije odbacio utopijsko jezgro (zato Đilas-disident nije doveo u pitanje Đilasa-revolucionara), ali je odbacio „komunistički i staljinistički dogmatizam" zbog njegove nedemokratičnosti.

Danas se, sa stanovišta ideološkog mainstream-a, na samoupravljanje gleda kao na okončan, nedelatan i odbačen koncept. Time je odbačen i važan deo Đilasovog idejnog i ideološkog nasleđa.

No, možda ideja samoupravljanja i nije zgasla. Završiću ovo razmatranje sa nekoliko ideja koje je ponudila Kerol Pejtmen (Carole Pateman). Ona smatra da radničko samoupravljanje može da predstavlja pravi vid participativne demokratije: „Kada se uspostavi participativni demokratski sistem on postaje samoodrživ jer upravo proces samouprave razvija participativne kvalitete građana."[18] Zastupajući koncept participativne demokratije, Kerol Pejtmen pokazuje da se demokratija ne može ostvarivati samo kao predstavnička demokratija. Nužno je da se omogući neposredno učešće građana u odlučivanju, jer participativna demokratija povećava delotvornost upravljanja i demokratskog života zajednice „spuštanjem" na što je moguće niže nivoe odlučivanja. Participativna demokratija, dalje, ne dovodi u pitanje predstavničku demokratiju (oličenu u međusobnoj dinamici političkih partija); ona je, naprotiv, po njenom mišljenju, čini delotvornijom. Upravo zato što se neka društvena pitanja tretiraju sa nejednakom društvenom pažnjom u odnosu na druga, a, pritom, su od visokog značaja za neke društvene grupe, participativna demokratija omogućuje da se stvori mozaik društvenih interesâ i pitanjâ u kome će svaki mozaični detalj, podržan sopstvenim demokratskim procedurama (dakle, makar na mikrosocijalnom planu) dobiti svoj demokratski legitimitet. Jedan od važnih načina, pomoću koga je moguća šira participativnost, je sistem informisanja radnika. Način informisanja zaposlenih ukazuje na dostignuti stepen participativne demokratije. U tom pogledu, Kerol Pejtmen ocenjuje visokom ocenom sistem informisanja zaposlenih u jugoslovenskim samoupravnim preduzećima. „Uopšte, sistem informisanja koji je dostupan radnicima u jugoslovenskim preduzećima, ‚načelo javnosti', verovatno jedinstven, u većini slučajeva pruža više informacija zaposlenima u Jugoslaviji nego što se daju njihovim kolegama u Britaniji ili SAD ili u Sovjetskom Savezu."[19]

Zato je tvrdnja o nemogućnosti demokratizacije struktura vlasti u socijalizmu tek „još jedan aspekt normativne prirode savremene teorije demokratije."[20] Radi se o tome da se smatra da proces demokratizacije mora da zadovolji niz „preduslova" koje postavlja postojeći, kapitalistički sistem. U ovom slučaju, apologeti kapitalizma stavljaju znak jednakosti između kapitalizma i demokratije, iako demokratija nastaje pre i mimo kapitalizma. Ona je moguć faktor u postojanju kapitalizma, ali nije nužan. Ako se na stvar gleda ovim očima, onda socijalizam nije moguć kao demokratski socijalizam. To je razlog zbog koga kapitalizam mistifikuje, kako Andre Gorc (André Gorz) kaže, buržoasku demokratiju. „Njene su ustanove tako zamišljene da održe odvojenost pojedinaca i njihovu molekularnu raspršenost, da im uskrate *svaku skupnu* vlast nad organiziranjem društva, da bi im umjesto narodne vlasti ostavili samo mogućnost da svake četiri ili svakih pet godina *trajno povjere vlast* predstavnicima koji nemaju izravne veze s masama."[21]

Na kraju, Milovan Đilas je, i pisanom reči i načinom na koji je živeo, vršio kritiku otuđenog, nedemokratskog poretka stvari nazivao se on kapitalističkim ili „komunističkim". Nažalost, nije ponudio, sa stanovišta sopstvenog velikog i revolucionarnog i disidentskog iskustva, razvijenu koncepciju demokratskog socijalizma. Takvu mogućnost je samo nagovestio u govoru na Svečanoj akademiji posvećenoj 26-to godišnjici Oktobarske revolucije 1943. godine. Citatom iz tog govora ću završiti ovu kratku raspravu. Pored jakih ideoloških i propagandnih nanosa pomalja se sledeći stav: „…naša partija je uspela da ostvari jedinstveni narodno-oslobodilački front, da okupi u redove oslobodilačke borbe i sve ostale iskrene patriote, *sve one čestite ljude iz bivših partija*, koji nisu hteli da se pomire sa izdajničkom politikom reakcionarnih klika u vođstvima tih partija. *Ostvarenje jedinstva naše partije s tim ljudima, iskreno njihovo pristupanje u borbu* (kurzivi – moji), imalo je ogroman značaj, kako zbog proširenja borbe na sve slojeve naroda, tako i zbog razbijanja fašističkih i profašističkih kleveta kako komunisti imaju zadnje namere i vode klasni rat."[22]

---

1 Милован Ђилас, (1994) *Пад нове класе*. Београд: Службени лист CPJ, str. 16.

2 Milovan Đilas, Anatomija jednog morala, str. 13.

3 *Isto*.

4 *Isto*, str. 16.

5 Hruščov piše da je, pre no što je Titu i jugoslovenskim vlastima poslato pismo u kome KPSS osuđuje Jugoslaviju i njene rukovodioce za napuštanje socijalizma i za okretanje ka kapitalizmu, Staljin to pismo pokazao Hruščovu:
„- Jesi li čitao?
I ne čekajući odgovor, rekao je:
- Mrdnuću malim prstom – i neće biti Tita. On će pasti...
Skupo nas je koštalo njegovo ‚mrdanje malim prstom'. Ova izjava je izražavala Staljinovu maniju veličine, jer je on tako i inače postupao: Mrdnem malim prstom – i nema Kosiora, mrdnem opet malim prstom – i nestaju Voznesenski, Kuznjecov i mnogi drugi.
Ali, sa Titom se to nije desilo. Bez obzira na to koliko Staljin mrdao, ne samo malim prstom, već i svime čime je mogao, Tito nije pao. Zašto? Zato što je u sporu sa jugoslovenskim drugovima iza Tita stajala država, stajao je narod koji je prošao surovu školu borbe za svoju slobodu i nezavisnost, narod koji je pružio podršku svojim rukovodiocima". Никита Сергеевич Хрущёв, (1989) О культе личности и его последствиях. Доклад Первого секретаря ЦК КПСС тов. Хрущева Н. С. XX съезду Коммунистической партии Советского Союза, Москва: *Известия ЦК КПСС* № 3. Vidi i: (2008) Доклад Первого секретаря ЦК КПСС тов. Н. С. Хрущева XX съезду Коммунистической партии Советского Союза «О культе личности и его последствиях», Новая Газета, Москва, str. 50-51.

6 Vidi šire u: Léon Trotsky, (1963) *La révolution trahie.* Paris: Les Éditions de Minuit.

7 Milovan Djilas, (1957) *The New Class: Analysis of Communist System.* London: Thames and Hudson, str. 40.

8 *Isto*, str. 41.

9 Milan Kangrga, (1971) Fenomenologija ideološko-političkog nastupanja jugoslavenske srednje klase. Zagreb: *Praxis* 3-4, str. 427.

10 *Isto*, str. 437.

11 *Isto.*

12 Danko Grlić, (1971) Maginalije o problemu nacije. Zagreb: *Praxis* 3-4, str. 554.

13 *Isto*, str. 554-555.

14 William L. Shirer, (1977) *Uspon i pad Trećeg Reicha I.* S engleskog prevela Mignon Mihaljević. Zagreb: Znanje, str. 373.

15 Carl Schmitt, (1943) *Pojam politike i ostale razprave.* Zagreb: Matica hrvatska, str. 238.

16 Milovan Đilas, (1997) *Slutnja postkomunističkog haosa.* Novi Beograd: Centar za unapređenje poslovanja, str. 26.

17 Milovan Đilas, *Vlast i pobuna*, str. 386.

18 Carole Pateman, (1999) *Participation and Democratic Theory.* Cambridge: University Press, str. 25.

19 *Isto*, str. 97-98.

20 *Isto*, str. 86.

21 André Gorz, (1967) *Tegobni socijalizam.* S francuskog prevela Sonja Knežević. Zagreb: Centar društvenih djelatnosti SSOH, 67.

22 Milovan Đilas, (1943) *Govor druga Milovana Đilasa, člana CK KPJ, održan na svečanoj akademiji posvećenoj 26-godišnjici Oktobarske revolucije.* Agitprop Obl. KPH za Dalmaciju, str. 14-15.

National Endowment for Democracy
Supporting freedom around the world
FONDACIJA ZA OTVORENO DRUŠTVO • OPEN SOCIETY FOUNDATION
UČITELJ NEZNALICA I NJEGOVI KOMITETI
Imenovati TO ratom
CZKd
Odbrani Filozofski
Odbrani Filoški
Projekat finansira Evropska unija kroz Evropski instrument za demokratiju i ljudska prava.
Sadržaj ovog štampanog materijala je isključiva odgovornost CZKDa i ni pod kojim okolnostima se ne može smatrati da odražava stav Evropske unije.

Izdavač:
Učitelj neznalica i njegovi komiteti
Imenovati TO ratom
Urednik:
Ivan Zlatić
Dizajn i prelom:
Matija Medenica